

İbn Hacer el-Askalânî'nin Cervânîler Emîrliği Hakkındaki Rivayetine ve Bu Rivayet Eksenli Anlatıma Tenkitler

(Criticisms Of Ibn Hacıjar al-Askalânî Narration About The Emirate Of Jarwânids And The Narration Based On This Narration)

Yasin KURNAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üni. Assist Professor, Niğde Ömer Haalisdemir Uni.,
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
Siyer-i Nebi ve İslâm Tarihi Islamic History and Arts
Niğde | Türkiye Niğde | Türkiye
yasinkurnaz@windowslive.com orcid.org/0000-0001-5930-8382

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 5/Şubat/2024 Received | 5/February/2024
Kabul Tarihi | 1/Mayıs /2024 Accepted | 1/May/2024
Yayın Tarihi | 30/Haziran/2024 Published | 30/June/2024

Atıf | Cite as:

Kurnaz, Yasin. "İbn Hacer el-Askalânî'nin Cervânîler Emîrliği Hakkındaki Rivayetine ve Bu Rivayet Eksenli Anlatıma Tenkitler [Criticisms To Ibn Hacer Al-Asqalani's Narration About The Emirate Of Jarwanids And The Explanation Based On This Narration]". Tokat İlmîyat Dergisi 12/1 (Haziran | June 2024), 186-204.

[https:// DOI: 10.51450/ilmiyat.1431841](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1431841)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iTenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article has been scanned by iTenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Criticisms Of Ibn Hâdjjar al-‘Askalânî Narration About The Emirate Of Jarwânids And The Narration Based On This Narration

Abstract: Baḥrain is an island country. It met Islam during the time of the Prophet. In later periods, it sometimes came to the fore with apostasy movements and sometimes with the rebellions of the Kḥāridjites. Baḥrain became a Qarmaṭian stronghold during the period when the ‘Abbāsids lost power. After the Qarmaṭians were put to an end by the ‘Uyūnids, a new period was experienced in which the local people had a say in city politics. In this period, Baḥrain went beyond the borders of the island of Evāl, as it was known in history, and hosted a number of dynasties with a vast geography, including some settlements in the east of the Arabian peninsula. These dynasties that ruled the region after the collapse of the Qarmaṭians were generally Shī‘a. One of the Shī‘a emirates in the region is the Jarwānids, which is the subject of our study. It was founded in the towns of Baḥrain in the last quarter of the 8th or 14th century and, contrary to claims, was shorter-lived. Jarwānids are the local Arabs of the region. They ruled the islands of Evāl, al-Aḥsā and Qatif, and expanded their borders from Naḍjd an ‘Asīr regions to ‘Umān. However, not even half a century later, they had to recognize the dominance of the Emirate of Hormuz, which was in its heyday in the east of the Persian Gulf. Although they sometimes took some actions and initiatives to make their presence felt, they couldn't achieve sufficient success. No domestic study has been done about the political life of the Jarwānids. Studies abroad are insufficient in terms of their results. There is only one narration that conveys the political life of the Jarwānids to us. This narration by Ibn Hâdjjar al-‘Askalânî has been the starting point of all studies on the subject. However, it is understood that this narration has not been subjected to any criticism. When the history of Baḥrain was analyzed in detail, the information conveyed in the narration raised some questions. Moreover, the events seem to not match each other in the historical context. Moreover, it wasn't easy to find information confirming the narration. This study analyzed the claim that the Jarwānids were founded in the early 8th or 14th century, the number of emirs who remained in power, and the duration of their rule. It is evaluated whether the political life of the emirate can last more than a century despite its limited power. Based on Ibn Hâdjjar al-‘Askalânî's narration, the works that provide information about the region's history were examined, and some contradictions were encountered in these works. In addition to the narration mentioned above, other works provide information about the Jarwānids. The narratives in Ibrāhīm al-Ḥifẓī's Tārīkhu ‘Asīr and Shu‘ayb al-Dūsirī ‘Imtā’u’s-Sāmīr are based on the narration by Ibn Hâdjjar al- ‘Askalânî. The works are criticized for not citing sources in the narration of events and lack of clear information about the identity of the author. Some sources mention all the local people in the region as Baḥrain Arabs in the narration of the events. On the other hand, it has been observed that some studies highlight certain families as the subjects of the events based on the expression Baḥrain Arabs, and they do this according to their own preferences without citing the source. However, there are some debates about the authenticity of these works. Within the framework of all these, the political history of the Jarwānids needs to be clarified, and some mistakes need to be corrected. In our study, Ibn Hâdjjar al-‘Askalânî's narration has been analyzed in detail for this purpose, and contemporary works written in the same context have been examined. In this study, in which we have made some suggestions about the political history of the Jarwānids, we have tried to rewrite the possible historical events in light of all these data. It is hoped that our research will be a stepping stone for further studies with a better understanding of the region's history.

Keywords: Islamic History, Jarwānids Emirate, ‘Uṣfūrīds, Baḥrain, Qatif, al-Aḥsā, Evāl Island.

İbn Hacer el-Askalânî'nin Cervânîler Emîrliği Hakkındaki Rivayetine ve Bu Rivayet Eksenli Anlatıma Tenkitler

Öz: Günümüzde bir ada ülkesi olan Bahreyn Hz. Peygamber döneminde İslâm'la tanışmıştır. Sonraki dönemlerde kimi zaman irtidat hareketleri, kimi zaman da Hâricîlerin isyanlarıyla gündeme gelmiştir. Bahreyn, Abbasîlerin güç kaybettiği dönemde ise Karmatîlerin bir kalesi konumuna gelmiştir. Karmatîlere Uyûnîler tarafından son verilmesinden sonra yerel halkın şehir siyasetinde söz sahibi olduğu yeni bir dönem yaşanmıştır. Sözü edilen bu dönemde Bahreyn, tarihteki adıyla Evâl Adasının sınırlarını aşmış ve Arap yarımadasının doğusundaki bazı yerleşim yerlerini de kapsayan geniş bir coğrafyaya sahip birtakım hanedanlıklara ev sahipliği yapmıştır. Karmatîlerin yıkılmasından sonra bölgede hüküm süren bu hanedanlıklar genellikle Şîî'dir. Bölgedeki Şîî emirliklerden birisi çalışmamızın da konusunu oluşturan Cervânîlerdir. Bahreyn beldelerinde 8/14. asrın son çeyreğinde kurulmuş ve iddiaların aksine daha kısa ömürlü olmuştur. Cervânîler bölgenin yerel Araplarından olup, Evâl Adası, Lahsâ ve Katîf'te hüküm sürmüş, sınırlarını Necid ve Asîr bölgelerinden Uman'a kadar genişletmişlerdir. Ancak daha yarım asır bile geçmeden Basra Körfezi'nin doğusunda en parlak dönemini yaşayan Hürmüz Emirliğinin hâkimiyetini tanımak zorunda kalmışlardır. Kimi zaman varlıklarını hissettirecek bazı eylem ve girişimlerde bulunmuşlarsa da yeterli başarıya ulaşmaları mümkün olmamıştır. Cervânîlerin siyasi hayatı hakkında yurt içinde yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Yurt dışındaki çalışmalar ise sonuçları itibariyle yetersizdir. Emîrliğin siyasi hayatını bize aktaran tek bir rivayet vardır. İbn Hacer el-Askalânî'nin aktardığı bu rivayet konu hakkında yapılan tüm çalışmaların hareket noktası olmuştur. Ancak söz konusu bu rivayetin herhangi bir kritiğe tabi tutulmadığı anlaşılmıştır. Bahreyn tarihi detaylıca incelendiğinde rivayette aktarılan bilgiler zihinlerde bazı soru işaretleri oluşturmuş ve dahası tarihsel bağlamda hadiselerin birbiriyle uyuşmadığı görülmüştür. Üstelik aktarılan rivayeti teyit eden bilgi bulmakta güçlük çekilmiştir. Çalışmamızda Cervânîlerin 8/14. asrın başlarında kurulduğu iddiası başta olmak üzere iktidarda kalan emîrlerin sayıları ve iktidar süreleri incelenmiştir. Emîrliğin siyasi hayatının kısıtlı bir gücü olmasına rağmen bir asırdan fazla sürmesinin imkân dâhilinde olup olmayacağı değerlendirilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî'nin rivayeti esas alınarak bölge tarihi hakkında malumat veren eserler incelenmiş ve bu eserlerde bazı çelişkilerle karşılaşmıştır. Sözü edilen rivayetin yanı sıra Cervânîler'le alakalı bilgiler sunan başka eserler de vardır. İbrâhim el-Hıfzî'nin *Tarihü Asîr* ve Şuayip ed-Dûsirî'nin *İmtâ'u's-sâmir* adlı eserlerindeki anlatımlar İbn Hacer el-Askalânî'nin aktardığı rivayete dayanmaktadır. Ancak bu eserlerin sıhhatiyle ilgili bazı tartışmalar bulunmaktadır. Eserler, olayların aktarımında kaynak göstermemeleri, müellifin kimliği hakkında net bilgilerin bulunmaması gibi nedenlerle eleştirilmektedir. Bazı kaynaklar hadiselerin aktarımında bölgedeki yerel halkın tamamını Bahreyn Arapları olarak zikretmektedir. Buna karşın kimi çalışmaların Bahreyn Arapları ifadesinden hareketle olayların öznesi olarak belli aileleri öne çıkardıkları ve bunu kaynak göstermeksizin kendi tercihleri doğrultusunda yaptıkları görülmüştür. Tüm bunlar çerçevesinde Cervânîlerin siyasi tarihinin aydınlatılması ve bazı yanlışların düzeltilmesi gerekmektedir. Çalışmamızda bu gayeye matuf olmak üzere İbn Hacer el-Askalânî'nin rivayeti ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve aynı bağlamda kaleme alınan çağdaş eserler tetkik edilmiştir. Cervânîlerin siyasi tarihine dair bazı önerilerde bulunduğumuz bu araştırmada, olması muhtemel tarihi hadiseler tüm bu veriler ışığında yeniden kaleme alınmaya çalışılmıştır. Bölge tarihinin daha iyi anlaşılmasıyla araştırmamızın sonraki çalışmalara bir basamak olması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Cervânîler Emîrliği, Usfûrîler, Bahreyn, Katîf, Lahsâ, Evâl Adası.

Giriş

Günümüzde Basra Körfezi'nde bir ada ülkesi olan Bahreyn, tarihte daha geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Kaynaklarda "Bahreyn beldeleri" ifadesiyle, Bahreyn'in eski adı olan Evâl Adası ve Arap Yarımadası'nın doğusu kastedilmektedir. Bu bölgedeki önemli şehirler arasında Evâl Adası, Katîf ve Lahsâ yer almaktadır. Bahreyn beldeleri, Hz. Peygamber döneminde İslâm'la tanışmıştır. İrtidat hareketleri ve Hâricîlerin isyanlarına sahne olan Bahreyn beldeleri Karmatîlerin 3/9. asırda bölgeyi ele geçirmesiyle Şîî yönetim altına girmiştir. Şîî iktidar, Karmatîlerden sonra sırasıyla Uyûnîler, Usfûrîler ve Cervânîlerle devam etmiştir.

Usfûrîlerden sonra bölgeyi ele geçiren Cervânîler Emîrliği hakkında kuruluş tarihi başta olmak üzere ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Taradığımız kaynaklar arasında sadece İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *ed-Dürerü'l-kâmine* isimli eserinde konuya dair bir bilgi yer almaktadır. Bu rivayet, Cervânîler hakkındaki temel kaynak olarak kabul edilmiş ve emîrliğin siyasi tarihi bu rivayet üzerine inşa edilmiştir. Özellikle İbrâhim b. Ali Zeynelabidin el-Hıfzî'nin (öl. 1372/1952) *Târîh-i Hıfzî* ve Şuayb b. Abdülhamîd ed-Dûsirî'nin (öl. 1364/1945) *İmtâ'u's-sâmir bi tekmileti müt'ati'n-nâzir* isimli eserlerinde bu rivayete dayalı kaydedilen bilgiler kaynak verilmeksizin aktarılmış ve bu yüzden sunulan malumatın sıhhat derecesi tespit edilememiştir. Yurt içinde ve yurt dışında, konu olan rivayete dair kapsamlı bir çalışmayla karşılaşılmamıştır. Rivayetin herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmadan kabulü, bazı tarihsel bilgilerde karmaşaya ve soru işaretlerine yol açmıştır. Rivayeti yalanlayan pek çok olay ve hadisenin başka kaynaklarda yer aldığı döneme dair veriler sıralandığında rivayetin verdiği bilgilerin diğer kaynaklarla çeliştiği görülmüştür. Dahası, rivayeti esas alarak tarihteki olayları anlatan çalışmalarda da bu sorunlardan kaynaklanan çelişkiler göze çarpmıştır. Ülkemizde ise Cervânîlerle ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Tüm bu sorunlar göz önüne alındığında, yeni bir araştırmaya ihtiyaç duyulmuştur. Çalışmamızda, Cervânîler dönemi hakkında İbn Hacer el-Askalânî'nin rivayeti eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiş, rivayete dayalı anlatımlar ve bu anlatımlarda öne çıkan eserler de incelenmiştir. Ayrıca, rivayetin çelişkilerine çözüm önerileri sunulmuş ve Cervânîlerin siyasi tarihi hakkında yeni bir bakış açısı ortaya konmuştur. Araştırmamızda önce İbn Hacer el-Askalânî'nin rivayeti ve bu rivayet bağlamında emîrliğin siyasi tarihi aktarılmıştır. Ardından rivayete ve bu rivayete bağlı anlatımlara eleştiriler yöneltmiştir. Daha sonra bu anlatımlarda öne çıkan eserlere dair tenkitlere sırasıyla yer verilmiştir.

1. Cervânîler Emîrliği Hakkındaki Rivayet

İbrâhim b. Nâsır b. Cervânî'nin anlatan ve bazı tartışmalara yol açan İbn Hacer el-Askalânî rivayeti, önemi nedeniyle çalışmamızda tam olarak yer almıştır:

"İbrâhim b. Nâsır b. Cervânî el-Mâlikî, Kureyş'in kollarından Benî Mâlik'e mensuptu. Katîf'in yöneticisiydi. Dedesi Cervânî, Katîfte yönetici olan Saîd b. Megâmis b. Süleyman b. Rumeysse el-Karmatî'yi 705'te söküp çıkardı ve Bahreyn beldelerinin tamamına hükmetti. Sonra Cervânî vefat edince yerine oğlu

Nâsır geçti. Nâsır'ın vefatının ardından yerine oğlu İbrâhim b. Nâsır geçti. 820'de İbrâhim b. Nâsır hâlâ hüküm sürmekteydi ve Râfizîlerin büyüklerindendi.”¹

Görüldüğü üzere İbn Hacer el-Askalânî, Cervânîlerin son hükümdarı İbrâhim b. Nâsır Cervân'ı anlattığı rivayetinde Cervânîlerin, Kureyş kabilesine mensup Benî Mâlik kolundan olduğunu, Cervân'ın Saîd b. Megâmis b. Süleyman b. Rumeyse'yi Bahreyn beldelerinden çıkararak bölgeye hâkim olduğunu söylemiştir. Rivayete göre 705/1305-1306 yılında Bahreyn beldelerini ele geçiren Cervân ölünce yerine oğlu Nâsır, ondan sonra da Nâsır'ın oğlu İbrâhim geçmiştir. Ayrıca Cervânîlerin Rafizîlerden oldukları bildirilmiştir. Sonraki dönem eserleri, bu rivayeti sorgulamaksızın kabul etmiş ve yapılan çalışmalarda da aynı rivayet eksensiz bir anlatım, tahlil edilmeksizin yerini almıştır.

Öncelikle ifade edilmelidir ki İbn Hacer'in verdiği bilgileri teyit eden başka bir rivayet bulunmamaktadır. İbn Hacer'in rivayeti de zihinlerde bazı soru işaretleri oluşturmaktadır. Çalışmamızda bu soru işaretlerine sırasıyla yer verilmiştir. Ancak bunun öncesinde Cervânîler hakkında yapılan çalışmalara göre emîrliğin siyasi tarihinin nasıl şekillendiği aktarılmış, ardından İbn Hacer el-Askalânî rivayetine ve bu rivayeti esas alarak emîrliğin siyasi tarihini şekillendirenlerin aktarımlarındaki çelişiklere yer verilmiştir. Daha sonra Cervânîlerin siyasi tarihi hakkında alternatif bir anlatımın nasıl olabileceğine dair öneriler sunulmuştur. Şimdi İbn Hacer el-Askalânî rivayeti bağlamında şekillenen Cervânîlerin siyasi tarihine dair anlatım ele alınacaktır.

2. İbn Hacer el-Askalânî Rivayeti Bağlamında Cervânîler Emîrliği Siyasi Tarihi

2.1. Lahsâ Anlaşması ve Cervânîlerin Lahsâ, Katîf ve Evâl Hâkimiyeti

Saîd b. Megâmis yaklaşık 700/1300'de Uşûrîlerin yönetimindeki Lahsâ'ya girdi. O yıllarda Mânî b. Uşûr b. Râşid'in oğulları kendi aralarındaki çekişmelerle emîrliğin zayıflamasına neden olmuştu. Uşûrîler, Saîd b. Megâmis ve beraberindekilere karşı koyacak yeterli güce sahip değillerdi. Bu nedenle kendilerine yardım edebilecek müttetikler aramaya başladılar. Çevrelerinde güçlü bir kabile olarak Cervânîleri buldular. Soyları Bîşe'deki kabilelere dayanan Cervânîlerin çoğu Rafizî'ydiler.² Nitekim Uşûrîlerin bazı kolları, Cervânîlerle Lahsâ adı verilen bir anlaşma imzaladı.³ Bu anlaşmayla Bahreyn beldeleri Cervânîlerin kontrolüne geçti.⁴ Lahsâ, Katîf

¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han (Haydarâbâd: Meclisü Dâirati'l-Maârifü'l-Osmâniyye, 1972), 1/83.

² Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb* (Beyrut: Dâru'l-Küttâbi'l-Lübnâniyyîn, 1980), 106-107; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ fi şinâ'ati'l-inşâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 7/397; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1/83; Abdüllatîf en-Nâsır Humejdân, "İmâretü'l-'Uşûriyyîn ve Devruha's-Siyâsi fi târihi Şarki'l-Cezîreti'l-Arabiyye", *Mecelletü'l-Külliyeti'l-Âdâb* 15 (1979), 121.

³ İbrâhim b. Ali Zeynü'l-Âbidîn el-Hıfzî, *Târîhu Asîr ru'yetün târihiyyetün hilâle hamsete kurân* (Riyad: Dâru'l-Eymân, 1413/1992), 50.

⁴ Şuayb b. Abdülhamîd ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir bi tekmileti müt'ati'n-nâzir* (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1365/1945), 15, 201. Şuayb ed-Dûsirî, Necid kabilelerinin Rebîa b. Fadl el-Lâmî komutasında, Lahsâ emîri İbrâhim b. Nâsır b. Cervân'la

ve Bahreyn'in geri kalan bölgelerine Cervânîler Emîrliği denildi.⁵ Zamanla Necd, Basra ve diğer bölgeler de ele geçirildi.⁶ Bîşe'deki bazı kabilelerle ittifak halinde olan Cervânîler, Usfûrîler ve Bîşe bölgesindeki halkla yaptığı anlaşmalarla yarımadanın doğusunda ve ortasındaki nüfuzlarını arttırdı.⁷

Cervânîler, başta Evâl Adası olmak üzere, Saîd b. Megâmis'in Bahreyn beldelerindeki güçlerini devirmeyi başardı. Ali b. Musa b. Nâsır b. Battal komutasındaki Cervânî kuvvetleri, Saîd b. Megâmis'in Katîf yöneticisi Tâhir b. Abdülmuhsin'i 706/1306'da mağlup etti.⁸ Yenilgiye uğrayan Tâhir b. Abdülmuhsin, beraberindekilerle Yemâme'ye gitti ve Necidli kabilelerle birlikte Cervânîlere karşı koymaya devam etti. Onun Cervânîlerle mücadelesi 740/1339'da Selîme Savaşı'nda öldürülmesine kadar sürdü. Cervânîler 740/1339'da Necid'i ele geçirerek emîrliklerine bağladılar. Savaşın Selîme olarak adlandırılmasının sebebi, savaşın aynı isimli bir mevkiye gerçekleşmesiydi.⁹

2.2. Cervânîlerin Basra Hâkimiyeti

718/1318'de Usfûrîler ve Cervânîler olmak üzere Bahreyn Arapları Basra'ya saldırdılar.¹⁰ Saldırıdan yüklü miktarda ganimet elde ederek geri çekildiler. Bu ganimet onlar için önemli bir zafer ve kazanımdı.¹¹

755/1354'te Basra'yı ele geçirmek için tekrar saldıran Bahreyn Arapları, Moğollarla karşılaştılar ve onları yenmeyi başardılar. O yıllarda Irak hükümdarlığına Hasan-ı Büzürg geldi.¹² Hükümdarlığının ilk yıllarında Rebîa kabilesinin önde gelen isimlerinden birisi olan Fevvâz b. Mühennâ et-Tâi kendisinden yardım istedi. Fevvâz b. Mühennâ et-Tâi, Âl-i Fadl şeyhlerinden biriydi ve Celâyirîlerle ittifak halindeydi. Fevvâz, Lahsâ anlaşmasıyla ittifak halinde olan Bahreyn

birlikte, Asîr kabilelerine karşı birleştiğini ve bu olayın 721/1321 yılından sonra olduğunu zikreder. bk. Şuayip ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 201.

⁵ Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc ve Şarki'l-Cezîreti'l-Arabiyye el-Müsemmâ İklîmü Bilâdi'l-Bahreyn* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2006), 406.

⁶ Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, 106; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 7/397; el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer* (Mısır: Matbaatü'l-Hüseyniyyeti'l-Mısriyye, ts.), 4/83-84; Şuayip ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 15, 201-207.

⁷ Şuayip ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 15; İbrâhim el-Hıfzî, *Târîhu Asîr*, 51.

⁸ İbrâhim el-Hıfzî, *Târîhu Asîr*, 49-50.

⁹ İbrâhim el-Hıfzî, *Târîhu Asîr*, 49-50.

¹⁰ Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer*, 4/83-84.

¹¹ Basra'dan ganimet olarak sadece deve cinsinden elde ettikleri miktar 10.000'di. bk. Humeydân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 99; Abdurrahmân Âl-i Molla, *Târîhu Hecer* (Suudî Arabistan: Ahsâ, 1992), 2/183-184; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 409.

¹² Celâyirîlerin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Hasan-ı Büzürg (1340-1356), Hasan Celâyirî, Hasan el-Kebîr ve Hasanü'l-Eykânî olarak da bilinir. Hasan-ı Büzürg İlhanlı hükümdarı Muhammed'in iktidara gelmesini desteklemiştir. Muhammed iktidara gelince Hasan-ı Büzürg'e görevler vermiştir. O da bölgede hâkimiyetini sağlamıştır. 1335 yılında Ebû Saîd'in ölümüyle mahalli hanedanlıklar kurulmuş, 1340'da Hasan-ı Büzürg kendi hanedanlığının başına geçmiştir. Geniş bilgi için bk. Abdülkadir Yuvalı, "Hasan-ı Büzürg", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/311-312.

Araplarını ağır bir yenilgiye uğrattı. Bahreyn Arapları, kuvvetlerinin büyük bir kısmını kaybederek Basra'yı terk etmek zorunda kaldı.¹³

2.3. Cervânîlerin Necid ve Asîr Bölgesi Hâkimiyeti

Uşûrîler ve Cervânîler arasındaki ittifaka bir süre sonra Benî Lâm da katıldı. Asîr emîri Abdülvehhab b. Ğanim b. Sakar'ın¹⁴ iktidarında Lahsâ emîri, İbrâhim b. Nâsır b. Cervân'dı. Lâm kabilesi o dönemde Necid kabilelerinin en güçlüsüydü.¹⁵ Cervânîler, Benî Lâm ve Uşûrîler bir kuvvet olarak hareket etmeye başladılar. Bu üçlü ittifak Necid'in güneyini yeniden kontrol altına aldı. Asîr emîrinin Evdah şehri valisi Muhammed b. Sa'd b. eş-Şarkî öldürüldü. Bu durum Cervânîleri daha da güçlendirdi ve Evdah şehrinin Asîr'in kuzeyine kadar uzanan bölgesinin ve çevresinin kontrolünü ele geçirmelerini kolaylaştırdı. Cervânîlerden olan Şerif Ukayl b. Saîd b. Megâmis'in 721/1321'de Evdah'tan uzaklaştırılmasına kadar Cervânîler bu güçlü konumlarını koruyabildi. 721/1320'de Şerif Ukayl b. Saîd b. Megâmis'in Evdah'tan uzaklaştırılmasının ardından Cervânîler, Necid ve Asîr vilayetlerini tekrar ele geçirmeye çalıştı.

Cervânîler 740/1339'da Selîme Savaşı'nda Emîr Tâhir b. Abdülmuhsin'i yenerek Necid'e hâkim oldu. Fakat ilerleyen yıllarda Emîr Tâhir'in oğlu İbrâhim b. Tâhir b. Abdülmuhsin, Necid'deki Veşim bölgesine hâkim olmayı başardı ve 790/1392'ye kadar Merât şehrini, karargâhı olarak kullandı.¹⁶ Ancak Merât'ı karargâh edinmesinin ardından İbrahim b. Tâhir b. Abdülmuhsin, komutanı Serah b. Mutarrif el-Ankârî et-Temîmî tarafından öldürüldü. Serah, Benî Cervân'a ait bir mevâlîydi. Kendisine Rafizî denilse de anlaşıldığı kadarıyla o, yaşadığı dönemde Şii ve Rafizî arasında çok fazla bir ayrım yapılmadığı için Şia'ya mensuptu.¹⁷ Serâh'ın İbrâhim b. Abdülmuhsin'i öldürmesi üzerine Benî Cervân'a bağlı mevâlî kabileler toplanarak 815/1412'de bir saldırı gerçekleştirdiler. Necid bölgesinin Berra beldesinde gerçekleşen savaşta Serah ve beraberindekiler öldürüldü. Saldırıyı gerçekleştiren grubun lideri, İbrâhim b. Tâhir'in oğlu Ali b. İbrahim b. Tâhir'di. Bu sayede babasının intikamını almış olduğu gibi yönetimi de devralmayı başardı.¹⁸

¹³ Ebü'l-Mehâsin (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Hüseynî, *Min züyüli'l-İber*, thk. Selâhaddin el-Müneccid (Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, ts), 6/302; Abdurrahmân Âl-i Molla, *Târîhu Hecer*, 2/181.

¹⁴ Nesebi için bk. Şuayb ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 7, 33, 159.

¹⁵ O dönemde liderleri de Rebîa b. Fadl b. el-Haccî el-Lâmî idi. bk. Şuayb ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 89. Tay kabilesi Hicaz Araplarındandır. III. yüzyılda Yemen'den Kuzey Arabistan'a göç edip özellikle Şemmer platosu ile Nüfûd çölü arasındaki bölgeye ulaşmışlar, burada Adnânîler'den Benî Esed'i mağlûp ederek onların topraklarının bir kısmına yerleşmişlerdir. Bundan dolayı bölgedeki Ecâ ve Selmâ sıra dağlarına Cebelitay adı da verilir. Lâm kabilesi Benî Tay'dan gelmektedir. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâlikü'l-emşâr* (Ebûzabî: el-Mecmeu's-Sikâfî, 1423/2003), 4/258; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd, *el-İştikâk*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beirut: Dârü'l-Ceyl, 1411/1991), 382; Şuayp ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 4/356; Âdem Apak, "Tay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/187-188.

¹⁶ Şuayp ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 201-202.

¹⁷ İbrâhim el-Hifzî, *Târîhu Asîr*, 50

¹⁸ İbrâhim el-Hifzî, *Târîhu Asîr*, 49-50.

785/1383 yılının sonunda Cervânîler ve Usfûrîler, Necid kabilelerinden bazılarının ve Benî Lâm'ın katılımıyla Asîr'in çevresine girdiler. Kısa sürede Bîşe ve bölgesini ele geçirdiler.¹⁹ Bîşe'yi merkez edinerek ordu sevkiyatı için bir karargâh haline getiren müttefik kuvvetler, buradan hareket ederek bölgenin kalan kısımlarını da zapt ettiler. Bîşe şehri, Asîr emîri Abdurrahman b. Abdülvehhab'ın iktidar sınırları içerisindeydi ve buraya vali olarak Âl-i Felîte'nin eşrafından Muhammed b. Nâsır b. Mübarek atanmıştı. Cervânî-Usfûrî ittifakına karşı direniş gösteren vali bu mücadele sırasında öldü. Cervânî ve Usfûrîlere Aneze, Mutayr, Temîm, Ukayl ve Lâm kabileleri de destek veriyordu.²⁰ Ancak Asîr emîri Abdurrahman b. Abdülvehhab, Bîşe'yi korumak için müttefik kuvvetlere karşı koydu. Gerçekleşen pek çok çarpışmadan sonra müttefik kuvvetleri bölgeden çıkarmayı başardı. Bu savaşlardan en önemlisi Ecza Savaşı'ydı. Asîr emîri Abdurrahman, Usfûrî-Cervânî ittifakını yenerek Necid güçlerini dağıttı. Böylece Bîşe ve çevresi bir kez daha Asîr emîrinin hâkimiyetine girdi.²¹

O dönemde Necid bölgesi Cervânîler ve Cebrîler arasında bölündü. Cebrîlerin en güçlü emîrlerinden Seyf b. Zâmil, Necid'de hâkimiyetini sağladı. Seyf b. Zâmil, Yemâme bölgesine emîr olarak Ali b. İbrahim b. Tâhir b. Abdülmuhsin'i atadı. Kısa sürede Necid'in tamamında Cervânîlere bağlı olan emîrlerin hepsini görevden aldı.²²

2.4. Cervânîlerin Yıkılışı

Hürmüz emîri Seyfeddin Mehâr ile kardeşi 2. Fahreddin Turanşah arasında çıkan çatışmada²³ 2. Fahreddin Turanşah Arap kabile liderlerinden yardım aldı. Cebrîlerden olan Lahsâ yöneticilerinin de yer aldığı 840/1437-843/1439 yılları arasında süren bu çatışma 2. Fahreddin Turanşah'ın Hürmüz'de iktidarı devralmasıyla ve bölgeyi itaati altına almasıyla bitti. Evâl Adası ve Katîf doğrudan Hürmüz Emiliğinin hâkimiyetine girerken, Lahsâ idarecileri 2. Fahreddin Turanşah'a bağlı olmakla birlikte kabilevi kimliklerini korudular.²⁴ Bu durum Turanşah'ın 875/1470'te vefatına kadar devam etti.²⁵ Aynı dönemde Cebrî hükümdar Seyf b. Zâmil, son Cervânî

¹⁹ Bîşe şehri Mekke'nin güneyindedir. bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dârü Sâdir, 1995), 1/529.

²⁰ Şuayip ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 15, 33.

²¹ Savaş el-Eczâ denilen bir yerde geçtiği için bu isim verilmiştir. bk. Şuayip ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 33.

²² İbrâhim el-Hıfzî, *Târîhu Asîr*, 50.

²³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'il-'umr*, thk. Hasan Habeşî (Mısır: Lecnetü İhyâ'it-Türâsi'l-İslâmî, 1389/1969), 3/102; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân Sehâvî, *eđ-Đav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-ğarni't-tâsi'* (Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayât, ts.), 6/175.

²⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'il-'umr*, 3/102; İbrâhim Hûrî ve Ahmed Celâl et-Tedmurî, *Saltanatü Hürmüzi'l-Arabiyye* (Re'sülhayme: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Vesâikiyye, 2000), 2/151-153; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 431. Humeydân'ın Münecimbaşı Ahmet Dede'den nakille aktarımı ve geniş bilgi için bk. Humeydân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 113; Yasin Kurnaz, "Bahreyn Beldelerinde Usfûrîler Emirliği", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 23/2 (Aralık 2023), 610-611.

²⁵ İbrâhim Hûrî ve Ahmed Celâl et-Tedmurî, *Saltanatü Hürmüzi'l-Arabiyye*, 2/153; Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 245.

emîri İbrâhim b. Nâsır'ı öldürerek Bahreyn beldelerinde Cervânîleri, Katîf'te de Usfûrîleri devirdi.²⁶

3. Cervânîler Hakkındaki Rivayete Yönelik Eleştiriler

3.1. Rivayette Geçen Saîd b. Megâmis Kimdir?

İbn Hacer el-Askalanî'nin rivayetine göre Cervânîler Saîd b. Megâmis'in elinden Bahreyn beldelerini almıştır. Bu durumda Usfûrîlerin hâkimiyetine son veren ailenin Cervânîler değil Saîd b. Megâmis ve ordusu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak rivayette bazı belirsizlikler de mevcuttur. Bunlardan en önemlisi, Râfizî olduğu bildirilen Saîd b. Megâmis b. Süleyman b. Rumeyse'nin kimliği ve hangi aileye mensup olduğudur. Bu konu üzerinde daha fazla araştırma ve tartışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Humejdân, Saîd b. Megâmis'in kimliğiyle ilgili üç farklı ihtimal ele almış ve konuya dair bir durum değerlendirmesi sunmuştur.

Birincisi, onun 8/14. asrın ilk yarısında Bahreyn beldelerindeki emîrlerden birisi olmasıdır. Zira olayların muasırı İbn Fazlullah el-Ömerî (öl. 749/1349) 8/14. asrın ilk yarısındaki Usfûrî emîrlerin isim listesini kaydetmiştir. Ancak bu listede böyle bir isim yer almamaktadır. Listeye göre o yıllarda Bahreyn, Mânî b. Usfûr'un evlatları tarafından yönetilmektedir ve onun aktarımında Cervânî'nin adı geçmemektedir. Gerek Lahsâ'da gerekse Katîf'te ve diğer pek çok bölgede yönetici olarak Usfûrî aile bireylerinin isimleri zikredilmektedir.²⁷ Humejdân, Saîd b. Megâmis'in, listede yer alan İbn Sa'd b. Megâmis veya kardeşi olabileceğini öne sürmektedir. Zira bu listede Usfûrî emîrlerinin ve aile büyüklerinin isimleri üç mertebede verilmekte ve bahsi geçen isim üçüncü mertebede yer almaktadır. Ona göre bu isim kayda geçerken İbn Hacer ya da müstensihler tarafından bir hata yapılmış olma ihtimali vardır. İsmi üçüncü mertebede olması, Saîd b. Megâmis'in nüfuzunun sınırlı olduğu ve Bahreyn'in tamamına hükmedebilmesinin mümkün olmadığı anlamına gelir.

İkincisi, Saîd b. Megâmis'in Mekke Şerifi Ebû Nümeys'in torunlarından birisi olma ihtimalidir. Zira Mekke Şerifliği'nin, 8/14. asırda Irak bölgesinde İlhanlılar ve Celâyirîler döneminde nüfuzu artmıştır. Böyle düşünüldüğünde Şerif Ahmed b. Rumeyse b. Ebû Nümeys Irak'ın güneyinde etkin olmuş olabilir. Nitekim bölgede Megâmis ismini taşıyan bazı torunlarından söz edilmesi bu ihtimali daha da güçlendirmektedir. Bu isimlerin Şerif Rumeyse'nin torunu olma ihtimali üzerinde durulabilir. Çünkü İbn İnebe (öl. 828/1424) bu kişilerin Megâmis'in torunları olabileceğini isim vermeksizin beyan etmiştir. Eğer böyleyse Megâmis veya oğlunun burada Bahreyn beldelerini ele geçirecek güce nasıl ulaştığı yeni bir soru işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Megâmis ya da oğlu Saîd'in Irak'ın güney kabilelerinden ve hatta o yıllarda Irak ve İran topraklarının belli bir kısmında hâkim olan Celâyirîlerden aldığı destekle bölgeyi ele geçirmiş olabileceği düşünülebilir. Ancak Humejdân bu şekilde bir başarıyı, kabilelerin tabii yapısından dolayı uzak bir ihtimal olarak

²⁶ Sehâvî, *eğ-Đav'ü'l-lâmi'*, 1/190; Âl-i Abdülkadir Muhammed b. Abdullah Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid bi târihi'l-Ahsâi'l-kadîm ve'l-cedid* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987), 120; Abdurrahmân Âl-i Molla, *Târîhu Hecer*, 2/187.

²⁷ Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 7/397; Humejdân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 121.

görür.²⁸ Ayrıca Megâmis ailesinin 10/16. asırda Lahsâ'da yaşayan Mekke Şeriflerinin akrabaları olma ihtimali de zikredilmiştir.²⁹ Eğer Saîd b. Megâmis 746/1345-1346 yılında vefat eden Mekke şerifinin torunlarından birisi ise bu torunun 8/14. asrın başında tarih sahnesinde yer alması uzak bir ihtimal olarak karşımıza çıkar.³⁰

Üçüncü ihtimal ise bu kişinin 795/1393 yılında Timurlenk'e karşı Basra'ya yapılan saldırıda Bahreyn saflarında yer alan, Basra ve Bahreyn'in sahibi olarak tavsif edilen Salih b. Cevlân olmasıdır. Aynı rivayete göre Salih b. Cevlân, Usfûrîleri buradan çıkarmıştır. Salih b. Cevlân hakkındaki bilgilerde de bazı karışıklıklar mevcuttur. Şöyle ki Salih b. Cevlân'ın Basra'da bulunan Benî Ukayl kabilelerinden birine mensup olduğu söylenmiştir ki bunlar Benî Mâlik, Ubade ve Hafâce'dir. Öte taraftan onun Benî Usfûr emîrlerinden biri olduğu ifade edilmiştir. Salih b. Cevlân'ın nüfuzu Bahreyn'den Basra'ya kadar uzanmış ve orada yaşamaya başlamıştır. Kendisi oraya yerleşince Saîd b. Megâmis'i Bahreyn beldelerine nâib olarak atamıştır. Saîd b. Megâmis, Salih b. Cevlân ölünceye kadar Bahreyn'de hükmetmiştir. Ya da Saîd b. Megâmis, Salih b. Cevlân Basra'da Timurlenk'e yenilince Bahreyn'i ele geçirerek buranın yegâne hâkimi olmuştur. Saîd b. Megâmis'in Salih b. Cevlân vasıtasıyla bölgede hâkimiyetini kurduğunu bildiren aktarımın, Saîd b. Megâmis'in Mekke şerifiyle akraba olma ihtimaliyle çelişmediği söylenmiştir.³¹

Salih b. Cevlân'dan bahsedilmişken burada İbn Hacer el-Askalânî'nin rivayetine bir eleştiri daha yöneltilir. Salih b. Cevlân'ın 795/1393 yılında Timurlenk'le karşılaştığını bildiren rivayette onun Bahreyn ve Basra'nın sahibi olduğu rivayet edilmektedir. Bu durumda söz konusu rivayet İbn Hacer el-Askalânî'nin aktardığı bilgilerle çelişmektedir. Zira Cervânîler ve Salih b. Cevlân'ın yönetim tarihleri çakışmaktadır.³²

3.2. Cervânîler Emîrliğinin Kurulduğu Tarih Üzerine Tartışmalar

İbn Hacer'in rivayetinde açıklığa kavuşturulması gereken en önemli nokta Cervânîlerin Bahreyn beldelerinde tam hâkimiyeti sağladığı ve Usfûrîlerin yıkıldığını bildirdiği tarihtir. Nitekim rivayet, Cervânîlerin kuruluş tarihi olarak 705/1305-1306 senesini vermektedir. Cervânîler, bölgedeki iktidarı Saîd b. Megâmis'in elinden almıştır. Saîd b. Megâmis'in Bahreyn beldelerinde hâkimiyet kurduğu tarih de net değildir. Muhammed Abdülkadir'e göre Saîd b. Megâmis'in iktidarı ele geçirdiği tarih 8/14. asrın başlangıcıdır.³³ Bu durumda Usfûrîler'in yıkılış tarihi çok daha öncesi olmalıdır. Ancak bazı kaynaklarda Usfûrîlerin sonraki yıllarda birtakım siyasi faaliyetlerde bulunduğu dair bilgiler mevcuttur. İbn Fazlullah el-Ömerî 8/14. asrın muasırı olarak Bahreyn beldelerinde hâlâ Usfûrîlerden Manî b. Usfûr neslinin hâkimiyetinden

²⁸ Humejdân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 120.

²⁹ İbn Battûta, *Rihletü İbn-i Battûta*, 1/144; Ebû'l-Abbâs Cemâlüddîn Ahmed b. Alî b. Hüseyin b. Alî b. el-Mühennâ İbn Inebe, *'Umdetü't-ţâlib fi ensâbi âli Ebî Tâlib*, ts., 132-135.

³⁰ Bu kişinin Mekke Şerifinin neslinden geldiği ihtimali ve bu ihtimalin zayıflığı hakkındaki yorumlar için bk. Humejdân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 120-121.

³¹ Humejdân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 120-121.

³² Humejdân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 120-121.

³³ Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 119.

bahsetmektedir.³⁴ Cervânîlerin yahut Saîd b. Megâmis'in iktidarından ise söz edilmemektedir. Eğer o dönemde iktidarda Cervânîler ve ondan önce Saîd b. Megâmis varsa bu isimlerin kaynaklarda anılmama nedeni bilinmemektedir. Yukarıda da değinildiği üzere Saîd b. Megâmis'in Uşfûrî emîrlerden birisi olduğu ve isminin bir yazım hatası sonucu yanlış kaydedildiği düşünülürse doğru ismin İbn Sa'd b. Megâmis olması gerekmektedir. İbn Sa'd b. Megâmis listede üçüncü mertebededir ki bu da onun hâkimiyet sınırlarının son derece sınırlı olduğunu göstermektedir ve dolayısıyla Bahreyn beldelerinin tamamına hükmettiği bilgisinin yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

Yine Hürmüz emîri Turanşah döneminde Bahreyn'de yaşanan olaylarda bölgedeki yöneticiler arasında Benî Cervân ismi geçmemektedir. Bu olaylarda³⁵ Bahreyn adalarında Uşfûrîlerden Ahmed b. Râşid, Katîf'te ise yine Uşfûrî ailesinden Şeyh Mâcid'in yönetici olduğu belirtilmektedir. Aktarılan hadiseler 8/14. yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. Bahreyn'in tamamına hükmettiği bildirilen Cervânîlerden ise bahsedilmemektedir.³⁶ Yine İbn İnebe'nin, hocası ve kayınpederi Tâceddin Ebû Abdullah Muhammed el-Kâsım b. Muayye'den (öl. 776/1374) aldığı rivayete göre³⁷ o dönemde Yemâme bölgesine hâlâ Benî Âmir'in hâkim olduğu anlaşılmaktadır.³⁸

3.3. Cervânî Emîrlerin İktidarda Kalma Sürelerine Yönelik Eleştiriler

Sorgulanması gereken bir diğer nokta ise rivayette Cervân'ın 705/1305'te yönetime geçtiği bilgisidir. Yerine oğlu Nâsır, Nâsır'dan sonra da torunu İbrâhim iktidara gelmiştir. İbrâhim b. Nâsır'ın Katîf'teki yöneticiliği 820/1417'de de devam etmektedir. Bu durumda üç idarecinin yönetimleri 115 seneden fazladır ve ortalama idare süreleri neredeyse 40 yıldır. Humeydân bu ortalamanın pek gerçekçi olmadığını savunarak rivayetin sıhhatine itiraz etmiştir.³⁹

Humeydân, İbn Hacer el-Askalânî'nin rivayetine itirazlarını dile getirdikten sonra hadiselerin gerçekte nasıl meydana geldiğine dair bazı önerilerde bulunmuştur. Ona göre öncelikle rivayette yer alan tarihte bir zapt hatası veya tahrif vardır. Söz konusu hata İbn Hacer el-Askalânî'den ya da müstensihlerden kaynaklanmış olabilir. Bu durumda Uşfûrîlerin yıkılış tarihi için yaklaşık bir tarih belirlemek gerekir. Uşfûrîler bir veya yarım asır daha siyasi varlıklarını sürdürmüştür. Cervânîlerin Uşfûrîleri yıktığı tarih 775-790/1375-1392 yılları arasında olmalıdır. Tarihlerdeki bu belirsizlik Timurlenk'in ortaya çıkışıyla Basra Körfezi'nde yaşanan karışıklıktan kaynaklanmaktadır.⁴⁰

³⁴ Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 7/397.

³⁵ Geniş bilgi için bk. Kurnaz, "Bahreyn Beldelerinde Uşfûrîler Emirliği", 610-613.

³⁶ Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 181-186; Humeydân, "İmâretü'l-'Uşfûriyyîn", 110-111.

³⁷ İbn İnebe, *'Umdetü't-tâlib*, 116.

³⁸ İbn İnebe, *'Umdetü't-tâlib*, 116; Humeydân, "İmâretü'l-'Uşfûriyyîn", 122.

³⁹ Humeydân, "İmâretü'l-'Uşfûriyyîn", 122.

⁴⁰ Humeydân, "İmâretü'l-'Uşfûriyyîn", 122.

3.4. Cervânîlerin Kabilesi ve İbrâhim b. Cervân'ın İktidarda Olduğu Döneme Dair Çelişkiler

Cervânîler, Abdülkays kabilesinin kollarından ve aslen Kureyşli olan Benî Mâlik'e mensuptur. Muhammed Abdülkâdir, İbn Hacer el-Askalânî'nin Cervânîlerin Benî Mâlik b. Âmir'den geldiğini söyleyerek yaptığı hatayı düzeltmeye çalışır. Her iki kabile de Abdülkays'ın kollarındandır. Ayrıca değinilmesi gerekir ki Ali İbnü'l-Mukarreb el-Uyûnî'nin şiirlerinde İbrâhim b. Abdullah b. Cervân defalarca zikredilmiştir. Lahsâ'nın zenginlerinden ve seçkinlerinden olarak anılan İbrâhim'in, Usfûrî iktidarı kurulurken hadiselerin çağdaşı olduğu anlaşılmaktadır. Cervânîler bir başarı sağladıysa bunu Bahreyn beldelerinde mahalleler, yaylalar ve bazı kabile kollarıyla sağladığı bir anlaşma üzerine kurmuştur. Yayla ve köylerde yaşayan sakinlerin liderleri, hâkimiyetlerini yaymaya çalışan Cervânîlerle birlikte olmuşlardır. Humejdân o yıllarda Cervânîlerin ekonomik olarak gelişmiş seviyede olduğunu iddia etmiştir. Ona göre yayla ve köy sakinleriyle aralarında onları Bahreyn zenginlerine tebaa olmaya borçlu kılan iktisadi bir bağıllık bulunmaktadır.⁴¹

Bir başka önemli nokta ise Cervânîlerin, hükmü Bahreyn adalarını kapsamasa dahi Hürmüz memleketine tabi olması gerekliliğidir. Zira Sehâvî (öl. 902/1497) Hürmüz emîri Fîrûz Şah'ın hükmünün 719/1418'de bittiğini ve o dönemde Hürmüz Emîrliği'nin sınırlarının Bahreyn, Lahsâ ve Katîf'i de içerdiğini belirtmektedir. Fîrûz Şah'tan sonra iktidara gelen oğlu Seyfeddin Mehâr'ın hükmü ise 740/1436-1437'de bitmiştir. Seyfeddin Mehâr'ın, Katîf ve Bahreyn'e ayrı ayrı yöneticiler atadığının rivayet edilmesi, bölgenin hâlâ Hürmüz Emîrliğine bağlı olduğuna ve iddia edildiği üzere Cervânî iktidardan söz edilemeyeceğine bir başka delildir.

Görüldüğü üzere Benî Usfûr ya da Benî Cervân siyasi otoritelerini kaybetse de bölgede ekonomik varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nitekim Sehâvî Muhammed b. Muhammed el-Ömerî'nin 823/1420 yılında Hac mevsimi sonrası Hicaz'dan Acem'e Benî Ukayl'in refakatinde yaptığı yolculuğu anlatır.⁴² Bu da Benî Ukayl olarak anılan Benî Amir'in bölgede askeri gücünü hâlâ koruduğunu gösterir. Bu askeri varlık onların iktisadî faaliyetlerde de aktif olduğunun delilidir. Zira Arap Yarımadası'nda Hac ve ticaret yollarında koruma hizmeti sunmak, bölgesel hâkimiyet ve diğer kabileler nezdinde diplomatik saygınlık kazandırırken, kabileye önemli bir ekonomik gelir de sağlama anlamına gelir.⁴³

4. Rivayete Bağlı Anlatımlara Yönelik Eleştiriler

4.1. Lahsâ ya da Ahsâ Anlaşması

Cervânîlerin Saîd b. Megâmis'i devirerek iktidara geldiği iddiasını savunan ve bu aktarımı yapan en önemli eser *Târîhu Asîr*'dir. Eserin şerhindeki aktarıma göre Saîd b. Megâmis yaklaşık 700/1300'de Lahsâ'ya girince o yıllarda iç çekişmelerle zayıflayan Usfûrîler Cervânîlerle Lahsâ

⁴¹ Humejdân, "İmâretü'l-'Usfûriyyîn", 119-122.

⁴² Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi*, 9/256-257.

⁴³ Nitekim bir süre sonra yeni bir siyasi oluşumla bölgede iktidarı devralacaklardır. Çok sürmeyecek ve Benî Âmir, Cebrîler adıyla yeni bir emirlik kurarak bölgeyi tekrar hâkimiyetlerine alacaktır. bk. Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi*, 1/190; Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 120; Abdurrahmân Âl-i Molla, *Târîhu Hecer*, 2/187.

adında bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Ardından yaşanan çatışmalarda⁴⁴ Cervânîler, Saîd b. Megâmis'i yenerek⁴⁵ Bahreyn beldelerini hâkimiyetleri altına aldı.⁴⁶ Kanaatimizce burada Cervânîlere atfedilen sözde hâkimiyet, siyasi alanda idi ve sınırları iddia edildiği üzere⁴⁷ tüm Bahreyn beldelerini kapsamıyordu. Zira ekonomik ve politik kontrol Bahreyn'in birçok bölgesinde Benî Cervân'a sadık bazı Ufûrîlerin elinde kaldı.⁴⁸ Karmaşıklığın en önemli sebebi ise İbn Hacer el-Askalânî'nin rivayetini kabul edenlere göre Ufûrîlere Bahreyn Arapları denilmeye devam edilmesiydi.⁴⁹

Cervânîler döneminde meydana gelen Necd, Basra ve diğer bölgelerde birçok askeri genişlemelerin Cervân Devleti adı altında gerçekleştirildiği iddia edilirken,⁵⁰ komutanlar ve askeri güçlerin Ufûrîlerden olduğunun bildirilmesi⁵¹ büyük bir çelişki olarak karşımıza çıkar. Yine Şuayp ed-Dûsirî, eserinde Benî Ukayl kabilelerinin Necd'in güneyine hâkim olmak için bazı harekâtlar düzenlediğini ifade etmiştir. Buradaki Vâdî ed-Devâsir'e 780/1378'de girdiğini bildirmektedir. Çatışmanın sonunda bu bölgenin Cervânîlere ilhakının Lahsâ anlaşmasıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ancak aynı eser komutanlığını Sa'd b. Mübârek el-Ufûrî'nin yaptığını söylemektedir.⁵² Askeri güce sahip olan ve ordusunun başında hareket eden Ufûrî ailesinin, neden başarılı bir Necd harekâtının sonuçlarındaki kazanımları Cervânîlere verdiği bir soru işaretidir.

Bu bilgilerden sonra Cervânîlerin Bîşe'deki bazı kabilelerle ittifak kurarak Ufûrîler ve Bîşe bölgesiyle ayrı ayrı anlaşmalar yaptığı ve bu sayede yarımada'nın doğusunda ve ortasında güçlü bir nüfuz elde ettiği iddia edilmiştir. Ancak bu iddialar tarihsiz ve kaynaksızdır.⁵³ Cervânîlerin iktidara 8./14. yüzyılın başında geldiği ve Benî Âmir'e mensup oldukları belirtilerek yönetimin başka bir kabileye geçmediği savunulmaktadır.⁵⁴ Buna karşın bölgedeki Arap ailelerinin birbirleriyle karıştırıldığı ve hepsine birden Benî Âmir veya Benî Ukayl denildiği görülmektedir.⁵⁵

⁴⁴ Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, 106-107; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 7/397; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1/83; İbrâhim el-Hıfzî, *Târîhu Asîr*, 50.

⁴⁵ İbrâhim el-Hıfzî, *Târîhu Asîr*, 49-50.

⁴⁶ Şuayp ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 15, 201. Şuayp ed-Dûsirî şöyle der: Necd kabileleri Rebîa b. Fadl el-Lâmî komutasında Lahsâ emiri İbrahim b. Nâsır b. Cervân'la birlikte Asîr kabilelerine karşı birleşti. Bu olay 721/1321 yılından sonra oldu.

⁴⁷ İbrâhim el-Hıfzî, *Târîhu Asîr*, 51; Şuayp ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 15, 201; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 406.

⁴⁸ Sehâvî'nin anlattığına göre Muhammed b. Muhammed el-Ömerî hac mevsimi bitince Hicaz'dan acem beldelerine doğru Benî Ukayl eşliğinde 823/1420'de ayrıldı. Onların Arap yarımadasında saygınlığı devam etmekteydi. Sözü edilen durum Benî Ukayl'in bu tarihe kadar iktisadi gücünün varlığını göstermektedir. bk. Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi*, 9/256-257; Humeydân "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 124.

⁴⁹ Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 406. Ayrıca bk. Hüseyinî, *Min züyûli'l-İber*, 6/302.

⁵⁰ Şuayp ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 15, 201-207

⁵¹ Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, 106; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, 7/397; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer*, 4/83-84.

⁵² Şuayp ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 15.

⁵³ Şuayp ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 15; İbrâhim el-Hıfzî, *Târîhu Asîr*, 51.

⁵⁴ Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 119.

⁵⁵ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Ķalâ'idü'l-cümân fi't-tarîf bi-kabâ'ili 'Arabi'z-zamân*, thk. İbrâhim el-Ebyârî (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısırî, 1982), 121; Kurnâz, "Bahreyn Beldelerinde Ufûrîler Emirliği", 588.

Sonuç olarak, Cervânîlerin Bahreyn beldelerinde yönetimi ele geçirdiği iddiaları,⁵⁶ bu anlaşmalarla güçlendirilmeye çalışılmaktadır.

Esas itibarıyla Cervânîler Emîrliği olarak iddia edilen bölge, o dönemde önce Tayyibîlere, ardından Hürmüz'e bağlı olarak yönetilmiştir.⁵⁷ Bizzat Hürmüz Emîrliği tarafından bölgeye yöneticiler atanmış ve hatta bazı durumlarda bölgenin ileri gelenleri, Hürmüz emîrinden bölgelerine atama yapılmasını talep etmiştir.⁵⁸ Bu bilgiler ışığında, o dönemde bağımsız bir Cervânîler Emîrliği'nden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir.

4.2. Basra Saldırısı ve Necid İktidarı

Daha önce Bahreyn Araplarının 718/1318'de Basra'ya ganimet amaçlı saldırdıklarına ve saldırıdan sonra geri döndüklerine değinilmişti.⁵⁹ Bazı tarihçiler, bu saldırıyı Cervânîlerin gerçekleştirdiği bir askerî harekât olarak yorumlamıştır. Bu yorumun dayanağı, saldırıya katılanların "Bahreyn Arapları" olarak tanımlanmasıdır. Ancak sözü edilen yorumda çelişkili bir durum mevcuttur. Usfûrîlerin de Cervânîlerle yaptıkları anlaşma gereğince bu savaşa katıldıkları belirtilmektedir.⁶⁰ Dolayısıyla hem Cervânîler hem de Usfûrîlerin "Bahreyn Arapları" ifadesiyle kastedilmiş olması pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca, 755/1354 senesindeki Basra saldırıları da Hüseyinî'nin "Bahreyn Arapları" ifadesinden⁶¹ hareketle Cervânîlerin Basra'dan ayrılması olarak yorumlanmıştır.

4.3. Bahreyn Adalarının Hürmüz İktidarına Girmesi

Bahreyn beldeleri önce Tayyibîlerin,⁶² ardından Hürmüz Emîrliği'nin hâkimiyeti altına girdi. Hürmüz Emîrliği daha sonra Tayyibîlerin körfezde sahip olduğu yerleri de ele geçirdi.⁶³ Hürmüz emîri Kutbettin 2. Tehemten, Cervânîler ve Usfûrîlerin Lahsâ anlaşması olmasına rağmen Lahsâ ve Katîf gibi önemli şehirlerini zapt etmeyi başardı.⁶⁴ 747/1346'da Kutbettin 2. Tehemten'in

⁵⁶ Ahsâî, *Tuhfetü'l-müstefid*, 119; Şuayip ed-Dûsirî, *İmtâ'u's-sâmir*, 15.

⁵⁷ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-ensâb*, 217; Netanzî, *Müntehabü't-tevârih*, 19-21; İbn Battûta, *Rihletü İbn-i Battûta*, 1/176.

⁵⁸ İbn Battûta, *Rihletü İbn-i Battûta*, 1/211; Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 181-186; Netanzî, *Müntehabü't-tevârih*, 17-18. Geniş bilgi için bk. Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 186; Humejdân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 110-111.

⁵⁹ Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fi ahbâri'l-beşer*, 4/83-84.

⁶⁰ Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 409.

⁶¹ Hüseyinî, *Min züyûli'l-İber*, 6/302.

⁶² Abdülmuhammed Âyetî, *Tahrîr-i Târîh-i Vaşşâf* (Tahran, 1349), 161-162, 186, 202-203; Muhammed b. Alî b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecma'u'l-ensâb*, tsh. Mîr Hâşim Muhaddes (Tahran: Müessesetü İntişârat-i Emir-i Kebîr, 1363ş.), 217; Muînüddîn Netanzî, *Müntehabü't-tevârih*, nşr. Pervin İstahrî (Tahran: İntişârat-ı Esâtîr, 1383ş.), 19-20; Humejdân, "İmâretü'l-'Ufûriyyîn", 99.

⁶³ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-ensâb*, 217; Netanzî, *Müntehabü't-tevârih*, 20-21; Ebü Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh İbn Battûta, *Rihletü İbn-i Battûta* (Beyrut: Dâru's-Şarki'l-'Arabî, ts.), 1/176; Abduurahmân Âl-i Molla, *Târîhu Hecer*, 2/181.

⁶⁴ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-ensâb*, 217; Netanzî, *Müntehabü't-tevârih*, 20-21; İbn Battûta, *Rihletü İbn-i Battûta*, 1/176.

ölümüyle yerine oğlu Turanşah geçti ve 747-779/1346-1377 yılları arasında iktidarda kaldı.⁶⁵ Bahreyn beldelerinde ise Hürmüz Emîrliği'nin kendi iç mücadelelerinden kaçan aile bireylerinden Şenbe, Bahreyn'de yönetimi ele geçirdi. Burada uyguladığı sert politikaları, halkın isyanına yol açtı ve Şenbe öldürüldü. Ada yöneticileri arasında çıkan anlaşmazlıklar, onların Turanşah'ı adaya davet etmelerine ve adanın yönetimini ona devretmelerine sebep oldu.⁶⁶

Turanşah Evâl'e gelerek bir süre kaldı ve askerlerini yerleştirdi.⁶⁷ Buradaki hâkimiyete ve yönetime gösterdiği özenden anlaşıldığına göre Turanşah adamlarından birini Evâl'e yönetici atadı. Evâl'den sonra Katîf'e giden Turanşah, bölgenin yöneticisi Mâcid el-Uşfûr'nin itaatini kabul etti ve burada bir süre ikamet etti.⁶⁸ Tahmin edildiğine göre bu ziyaret 760/1360 veya 770/1370'lerde gerçekleşti.⁶⁹ Turanşah'ın bu dönemden 779/1377'deki ölümüne kadar olan hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte⁷⁰ aktarıldığı üzere sonraki dönemlerde de Evâl Adası, Katîf ve diğer bölgeler Hürmüz'e bağlı kalmaya devam etti. Hem Evâl Adası'nda hem de Katîf'te Hürmüz'e bağlı idareciler ve askerler bulundu. Bu askeri gücün başında ise sultan tarafından tayin edilen bir komutan yer aldı.⁷¹

5. *Târîhu Asîr* ve *İmtâ' u's-sâmir* isimli Eserler Üzerine Bazı Mülâhazalar

Muhammed Mahmud Halil *Târîhu'l-Halîc* isimli eserinde, yukarıda sıralanan eleştiriler çerçevesinde ve İbn Hacer el-Askalânî rivayeti bağlamında Cervânîlerin siyasi tarihini anlatmıştır. Yazar eserinde sadece İbn Hacer el-Askalânî'ye dayanmakla kalmamış, aynı zamanda İbrâhim b. Ali Zeynü'l-Âbidîn el-Hıfzî'nin *Târîhu Asîr ru'yetün târîhiyyetün hilâle hamsete kurûn* ve Şuayb b. Abdülhamîd ed-Dûsirî'nin *İmtâ' u's-sâmir bi tekmileti mü't'atî'n-nâzir* isimli eserlerinden de birçok alıntı yapmış ve aktarımlarını detaylandırmıştır. Yine Muhammed Mahmud Halil'in çalışmasını oluştururken istifade ettiği eserlerden konumuzdan kopmadan genel hatlarıyla söz etmekte fayda vardır.

İbrâhim el-Hıfzî'nin eseri incelendiğinde, aktarımlarında herhangi bir kaynak kullanmadığı görülmüştür. Bu durum çalışmanın verdiği bilgilerin güvenilirliğini zedelemektedir. Eserin

⁶⁵ Pedro Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira, With His "Kings to Hormuz" and Extracts From His "Kings of Persia"*, İngilizceye Çev. William F. Sinclair (London, 1902), 181-186; Netanzî, *Müntehabü't-tevârîh*, 17-18. İbrâhim Hûrî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-Arabiyye*, 2/141

⁶⁶ İbn Battûta, *Rihletü İbn-i Battûta*, 1/211; Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 181-186; Netanzî, *Müntehabü't-tevârîh*, 17-18.

⁶⁷ Geniş bilgi için bk. Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 186; Humeydân, "İmâretü'l-'Uşfûriyyîn", 110-111. Turan Şah isminin Yusûf Şah olarak zaptına örnek için. bk. Netanzî, *Müntehabü't-tevârîh*, 20-21.

⁶⁸ İbrâhim Hûrî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-Arabiyye*, 2/143-144; Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 185-186.

⁶⁹ Humeydân, "İmâretü'l-'Uşfûriyyîn", 112-113.

⁷⁰ Teixeira, *The Travels of Pedro Teixeira*, 186.

⁷¹ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-'umr*, 3/102; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 6/175; İbrâhim Hûrî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-Arabiyye*, 2/150; Netanzî, *Müntehabü't-tevârîh*, 18-19; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 427-428. Ayrıca bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 1/190; İbrâhim Hûrî ve Ahmed Celâl et-Tedmürî, *Saltanatü Hürmüzi'l-Arabiyye*, 2/150; Humeydân, "İmâretü'l-'Uşfûriyyîn", 112-113.

müellifi, şarihi ve içeriği hakkında ciddi soru işaretleri bulunmaktadır. Buna göre dile getirilen eleştirilerden bazıları şöyledir: Eserin müellifinin vefat tarihiyle şârihinin vefat tarihi arasında bir yıl fark vardır. Benzer üsluplara sahip olmaları nedeniyle ikisinin aynı kişi olduğu düşünülmektedir. Şârihin ismi belirtilmiş olmakla beraber kim olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca eserin *İmtâ'ü's-sâmir* isimli eserle de aynı üsluba sahip olduğu belirtilmiştir. Elimizde dördüncü baskısı bulunan kitabın ilk üç baskısı bulunmamaktadır. Yayıncının ismi belirtilmiş olmakla birlikte kim olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eserde Türklerin camileri yıktıklarından bahsedilmektedir. Oysa Müslüman olan Türklerin böyle bir şey yapması pek muhtemel görünmemektedir.⁷²

Yine çalışmanın dayandığı bir başka eser ise Şuayb b. Abdülhamîd ed-Dûsirî'nin *İmtâ'u's-sâmir bi tekmileti müt'ati'n-nâzir* isimli eseridir. Ancak bu eserin Şuayb ed-Dûsirî'ye ait olmadığı iddiaları ortaya atılmıştır. Bu iddialar, eserin el yazmalarının müellifin diğer yazılarıyla karşılaştırıldığında farklılık göstermesi, vefatında evinde böyle bir eserin bulunmaması ve akrabalarının da Şuayb ed-Dûsirî'nin terekesinde bu eserden bahsetmemesine dayanmaktadır.⁷³

Çalışmamızda yararlandığımız bu iki makalede, İbrâhim el-Hıfzî ve Şuayb ed-Dûsirî'nin eserlerine yönelik çeşitli eleştiriler yer almaktadır. Biz bu eleştirilerin doğruluğunu değerlendirecek kadar detaylı bir inceleme yapmadık. Zira bu, ayrı bir çalışmaya konu olacak ve bu çalışmanın sınırlarını aşacak bir araştırmayı gerektirmektedir. Ancak konumuzla ilgili olarak ifade edilebilir ki, Cervânîlerin siyasi tarihine ışık tutma noktasında hem Şuayb ed-Dûsirî'nin hem de İbrâhim el-Hıfzî'nin eserleri tek başına yeterli değildir. Bu eserlerin yanında başka kaynaklara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç olarak Cervânîlerin,⁷⁴ Uşfûrî Emîrliğini 100-150 yıllık bir hâkimiyet döneminden sonra 8/14. asrın son çeyreğinde yıkarak kendi iktidarını kurduğu söylenebilir.⁷⁵

Sonuç

Günümüzde Bahreyn, Evâl Adası olarak bilinen bir ada devletidir. Tarihte ise Bahreyn Beldeleri denilince bu adanın dışında Lahsâ, Katîf, Hecer gibi şehirler de zikredilmiştir. Sözü edilen sınırlarda Karmatîler ve onlardan sonra sırasıyla bölge halkından Uyûnîler, Uşfûrîler ve Cervânîler hüküm sürmüştür.

Bahreyn'de hüküm süren Cervânîler, tıpkı selefleri gibi Şîî olup bölgenin yerel Araplarındandır. Uşfûrîlerin zayıflamasından sonra kendilerini bölgede hissettirip kısa süreliğine de olsa bölgede hâkimiyet kurmayı başarmışlardır. Evâl Adası'ndan başlayarak Katîf ve Lahsa gibi

⁷² Al-Jazirah Corporation, "Kitâbü Târîhu Asîr beyne'l-Hakîkati ve't-Tezvir" (Erişim 22 Ocak 2024).

⁷³ Al-Jazirah Corporation, "Hakâiku ve bi'l-Vesâiku fi Nisbeti Kitâbü İmtâ'u's-Sâmir ilâ Ğayri Müellifihî Şuayb" (Erişim 22 Ocak 2024).

⁷⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1/83.

⁷⁵ Humeydân, "İmâretü'l-'Uşfûriyyîn", 122. Kesin bir tarih verilemiyor olması Timurlenk'in ortaya çıkmasıyla birlikte bölgede ortaya çıkan karışıklıkla ilgilidir. bk. Humeydân, "İmâretü'l-'Uşfûriyyîn", 123.

çevre şehirleri de sınırlarına dâhil edip kısa sürede Necid ve Asîr bölgelerinden Uman'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir.

Cervânîler hakkında yurt içinde herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Yurt dışındaki çalışmalar da yetersiz düzeydedir. Bu durumun başlıca sebebi, kaynaklarda emîrlik hakkındaki bilgilerin yetersiz olmasıdır. Konuyla ilgili tek kaynak İbn Hacer el-Askalânî'nin rivayetidir. Sonraki çalışmalar da bu rivayeti herhangi bir tahlile tabi tutmadan kabul etmiş ve bu rivayet üzerinden anlatım sunan eserlerden yararlanmışlardır. Ancak bu eserlerin hakikat değeri ve kime ait olduğu üzerinde tartışmalar mevcuttur. İbn Hacer el-Askalânî'nin rivayeti Cervânîler hakkında tek kaynak olmasına rağmen, kendi içinde bazı çelişkiler barındırmaktadır. Rivayette ismi geçen ve o yıllarda Bahreyn beldelerinin hâkimi olarak aktarılan Saîd b. Megâmis'in kimliği başta olmak üzere, emîrliğin kuruluş tarihi, emîrlerin iktidarda kalma sürelerine yönelik eleştiriler ve emîrliğin kurulduğu tarihte Usfûrîlerin hâlâ yönetimde olduğuna işaret eden rivayetlerin bulunması konunun yeni bir anlatımla ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Rivayete bağlı anlatım sergileyen çalışmalarda da emîrliğin Usfûrî askeri güçlerle genişlediği iddiası, "Bahreyn Arapları" olarak ismi geçen halkın sadece Cervânîler olarak zikredilmesi belli başlı sorunlar olarak yer almıştır. Ayrıca hadiselerde kaynak ve tarih gösterilmemesi ve o dönemde bölgede Cervânîlerin değil Hürmüz Emîrliğinin hâkimiyetinin tespit edilmesi, kaydedilmesi gereken diğer problemlerdir.

Cervânîler hakkında bilgi veren bazı eserlerin güvenilirliği de tartışmalıdır. Özellikle *Tarîhu Asîr ve İmtâ'u's-sâmîr* isimli eserler, olayların aktarımında kaynak göstermemeleri ve müelliflerin kimlikleri hakkında net bilgiler vermemeleri gibi nedenlerle eleştirilmektedir. Bu durum, eserlerin güvenilirliğini sorgulamakta ve Cervânîlerin siyasi tarihi hakkında doğru bir anlatı oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Tüm bu gerekçeler göz önüne alındığında, Cervânîler'in siyasi tarihi hakkında yeni bir anlatıma ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Cervânîler Bahreyn beldelerinde kurulmuş ve iddiaların aksine daha kısa ömürlü olmuştur. Kanaatimizce 8/14. asrın son çeyreğinde iktidara gelmişlerdir. Emîrliğin ilk yıllarında sınırları muhtemelen Evâl Adası'ndan ibarettir. Kısa zamanda Lahsâ, Katîf ve Hecer'i ele geçirmiş ve sınırlarını Uman'a kadar genişletmişlerdir. Ancak yarım asır bile geçmeden Basra Körfezi'nin karşı tarafında en parlak dönemini yaşayan Hürmüz Emîrliği'nin hâkimiyeti altına girmişlerdir. Zaman zaman varlıklarını hissettirerek belli şehir ve bölgelerde iktidardan pay koparmayı başarsalar da nihayetinde yine Bahreyn beldelerinin halkından olan ve bölgede güçlenen Cebrî Emîrliği'ne boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Cebrîlerin iktidara gelmesi, Karmatîlerle başlayarak Cervânîlere kadar uzanan Bahreyn beldelerindeki Şîî iktidarın da sonu olmuştur.

Kaynakça

- Abdülmuhammed Âyetî. *Tahrîr-i Târîh-i Vaşşâf*. Tahran, 1349ş.
- Ahsâî, Âl-i Abdülkadir Muhammed b. Abdullah. *Tuhfetü'l-müstefid bi târihi'l-Ahsâî'l-kadîm ve'l-cedîd*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2. Baskı, 1987.
- Al-Jazirah Corporation. "Hakâiku ve bi'l-Vesâiku fî Nisbeti Kitâbü İmtâ'u's-Sâmir ilâ Ğayri Müellifihî Şuayb". Erişim 22 Ocak 2024. <https://www.al-jazirah.com/2001/20011028/wo1.htm>
- Al-Jazirah Corporation. "Kitâbü Târîhu Asîr beyne'l-Hakîkati ve't-Tezvîr". Erişim 22 Ocak 2024. <https://www.al-jazirah.com/2000/20000604/wo1.htm>
- Apak, Adem. "Tay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/187-188. İstanbul; TDV Yayınları, 2011.
- Ebü'l-Fidâ', el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî. *el-Muhtaşar fî aḥbâri'l-beşer*. Mısır: Matbaatü'l-Hüseyniyeti'l-Mısıriyye, ts.
- Humeydân, Abdüllatîf en-Nâsir. "İmâretü'l-'Usfûriyyîn ve Devruha's-Siyâsî fî târihi Şarki'l-Cezîreti'l-Arabiyye". *Mecelletü'l-Külliyeti'l-Âdâb* 15 (1979), 69-140.
- Hüseynî, Ebü'l-Mehâsin (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen. *Min züyûli'l-'İber*. thk. Selâhaddin el-Müneccid. Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt, ts.
- İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh. *Rihletü İbn-i Battûta*. Beyrut: Dârü'ş-Şarki'l-'Arabî, ts.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *el-İştikâk*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Dârü'l-Ceyl, 1411/1991.
- İbn Fazlullah el-Ömerî. *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emşâr*. Ebûzabî: el-Mecmeu's-Sikâfî, 1423/2003.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-şâmine*. thk. Muhammed Abdülmuîd Han. Haydarâbâd: Meclisü Dâirati'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1972.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'i'l-umr*. thk. Hasan Habeşî. Mısır: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1389/1969.
- İbn İnebe, Ebü'l-Abbâs Cemâlüddîn Ahmed b. Alî b. Hüseyin b. Alî b. el-Mühennâ. *Umdetü't-ṭâlib fî ensâbi âli Ebî Ṭâlib*, ts.
- İbrâhim b. Ali Zeynü'l-Âbidîn el-Hıfzî. *Târîhu Asîr ru'yetün târihiyyetün hilâle hamsete kurân*. Riyad: Dârü'l-Eymân, 1413/1992.
- İbrâhim Hürî ve Ahmed Celâl et-Tedmurî. *Saltanatü Hürmüzi'l-Arabiyye*. Re'sülhaysme: Merkezü'd-Dirâsâti'l-Vesâikiyye, 2000.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Kalâ'idü'l-cümân fî't-târîf bi-kabâ'ili 'Arabi'z-zamân*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısrî, 1982
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Nihâyetü'l-ereb*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Beyrut: Dârü'l-Küttâbi'l-Lübnâniyyîn, 1980.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Şubḥu'l-a'sâ fî şinâ'ati'l-inşâ'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

-
- Kurnaz, Yasin. "Bahreyn Beldelerinde Usfûrîler Emirliği". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 23/2 (Aralık 2023), 593-616.
- Muhammed Mahmud Halil. *Târîhu'l-Halîc ve Şarki'l-Cezâreti'l-Arabiyye el-Müsemmâ İklîmü Bilâdi'l-Bahreyn*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2006.
- Netanzî, Muînüddîn Netanzî. *Müntehabü't-tevârîh*. nşr. Pervin İstahrî. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1383ş.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân. *eđ-Đav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayât, ts.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Mecma'u'l-ensâb*. tsh. Mîr Hâşim. Tahran: Müessesetü İntişârât-i Emîr-i Kebîr, 1363ş.
- Şuayb b. Abdülhamîd ed-Dûsirî. *İmtâ' u's-sâmir bi tekmileti mü't'ati'n-nâzir*. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1365/1945.
- Teixeria, Pedro. *The Travels of Pedro Teixeria, With His "Kings to Hormuz" and Extracts From His "Kings of Persia"*. İngilizceye Çev. William F. Sinclair. London, 1902.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1995.
- Yuvalı, Abdülkadir. "Hasan-ı Büzürg". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/311-312. İstanbul; TDV Yayınları, 1997.